

Отже, зроблені наукові висновки, щодо значення інституту примирення винного з потерпілими, що є ядром концепції «відновлюючого правосуддя», відповідають уявленням правозастосовувачів.

А дослідження концепції «відновлюючого правосуддя» дозволяє виділити ряд позитивних наслідків, що сприятимуть реалізації положень кримінальної політики України. До таких наслідків соціального, морального, політичного, економічного та юридичних характеру належить:

- відновлення порушених прав та інтересів потерпілого;
- відшкодування матеріальної та моральної шкоди;
- обмеження негативного впливу подвійної віктимізації;
- економія заходів кримінально-правової репресії;
- підвищення ступеня реалізації принципів кримінального права, а саме: принципу справедливості, гуманності, презумпції невинності, доцільності та індивідуалізації відповідальності, невідворотності кримінальної відповідальності, економії кримінальної репресії.

Література

1. Роял Холлоуай, Егхам Сурри. Реформа исполнения наказаний. Новый век — новые подходы: Региональный доклад / Лондонский университет. — Великобритания. — С. 5.
2. Бейзмор Г., Умбрайт М. Переосмысление функции наказания в суде для несовершеннолетних: карательный или воспитательный подход к подростковой преступности / Пер. с англ. Т. Громовой. — М., 2000. — С. 40–72.
3. Правосудие по делам несовершеннолетних. Мировая мозаика и перспективы в России: В 2 кн. / Под ред. М. Г. Флямера. — М.: Судбно-правовая реформа, 2000. — С. 19.
4. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.

УДК 343.97

Ю. О. Стрелковська

ЗАСТОСУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ МАРГІНАЛЬНОСТІ В КРИМІНОЛОГІЇ

Процеси, пов'язані із трансформацією українського суспільства, яка почалася на початку 90-х років ХХ ст., негативно відбилися на соціальному стані більшості населення. Дестабілізація економіки, спад виробництва, зниження життєвого рівня, крах старих ідеалів і цінностей призвели до стирання існуючих раніше між соціальними групами меж й становлення нових видів міжгрупової інтеграції за формами власності, доходами, включенням у владні структури, соціальною самоідентифікацією. Дані фактори, підсилюючи нерівність, сприяють маргіналізації як окремих громадян, так і цілих груп населення. У зв'язку з поширеністю зазначеного явища проблема маргіналізації та її наслідків набуває все більшої актуальності.

Метою цієї роботи є вивчення основних існуючих у науці підходів до розуміння маргінальності, вироблення робочого поняття маргіналізації, а також

визначення напрямків подальших досліджень у рамках зазначеної проблематики.

У науковій літературі в різний час розглядалися окремі аспекти маргінальності. Так, серед соціологів необхідно відзначити роботи Р. Парка, Е. Стоунквіста, А. Фаржа [1]. Філософський аспект даної проблеми був розглянутий В. А. Шапінським [2]. Заслужують на увагу також роботи таких авторів, як С. А. Красільников, М. І. Поляков, З. Т. Голенкова, Е. Д. Ігітханян, І. П. Попова, А. А. Галкін, А. І. Атоян, М. Шульга [3]. Необхідно відзначити, що в російській науковій літературі тема маргінальності розроблена значно краще, ніж в українській. Так, з початку 1990-х рр. у Росії було написано понад двадцять дисертаційних досліджень, пов'язаних з цією проблемою [4], а в Україні за аналогічний період тільки шість [5].

У соціологічній літературі неодноразово висловлювалась думка про неоднозначність трактування основних понять концепції маргінальності, що значно заважає проведенню подальших досліджень у даному напрямку [6]. І. П. Попова вказує на такі труднощі у визначенні змісту маргінальності. По-перше, у практиці використання самого терміна склалося декілька підходів (у соціології, соціальній психології, культурології, політології, економіці тощо). По-друге, у процесі уточнення та еволюції цього поняття у соціології затвердилося декілька значень, пов'язаних з різними типами маргінальності. По-третє, його нечіткість, невизначеність робить складним вимір самого явища маргінальності, його аналіз у контексті соціальних процесів [7].

Л. А. Беляєва пояснює використання авторами в науковому й політичному лексиконі поняття маргінальності в різних значеннях недостатньою науковою розробленістю даної проблеми, а також тим фактом, що емпіричні дослідження зміни соціального й культурного статусу окремих груп населення не дають повного уявлення про маргінальність у сучасному суспільстві. Незважаючи на це, зазначений автор відзначає при існуючих розходженнях у використанні терміна «маргінальність» одну загальну характеристику, яка розуміється насамперед як негативна властивість суб'єктів, процесів, суспільних тенденцій. Однак таке трактування є одностороннім [8].

Неоднозначність у визначенні поняття маргінальності можливо пояснити наявністю в літературі декількох наукових позицій. Так, вчені, які розглядали у своїх наукових працях виникнення та генезис терміна «маргінальність» [9], виділяють дві основні школи. Перша — американська (чиказька) соціологічна школа (Р. Парк, Е. Стоунквіст, А. Антоновські, А. Фарж, М. Шибутані) — заклала класичну концепцію маргінальності, яка розглядала останню в рамках конфлікту культур двох або більше взаємодіючих груп або спільнот (як правило, етнічних). Друга — західноєвропейська школа (Д. Манчіні), спираючись на праці К. Маркса та Ф. Енгельса, підходить до вивчення маргінальності у зв'язку з об'єктивними соціальними умовами, з вираженим акцентом на вивчення самих цих умов і соціальних причин маргінальності.

Грунтуючись на розглянутих підходах, виділяють такі типи маргінальності. *Культурна маргінальність* — в основі лежать взаємовідношення систем цінно-

стей двох культур, у які включений індивід і результатом яких стає двозначність та невизначеність його статусу й ролі. *Структурна маргіальність* — результат політичної, соціальної та економічної нерівності (наприклад, соціальні групи, позбавлені виборчих прав і/або поставлені в невідне становище). *Маргіальність соціальної ролі*, яка виникає в таких випадках: у випадку невдачі при спробі віднесення до позитивної референтної групи; при дії в ролі, яка лежить між двома поруч розміщеними ролями; членстві в групах, маргіальних за своїм визначенням; до цього ж типу відносять і ті соціальні групи, які перебувають на окраїні соціального життя [10].

Концепція маргіальності, що зародилася в рамках соціології, у зв'язку зі значущістю проблеми перехідних явищ була підхоплена представниками інших наук. Через це цікавою уявляється висунута А. І. Атояном у своїх роботах ідея міждисциплінарного синтезу шляхом виділення всього комплексу знань про маргіальність у відокремлену галузь наукового знання — соціальну маргіалістику [11].

Актуальність і поширеність процесів маргіалізації у суспільствах на пост-радянському просторі обумовлюють необхідність вивчення зазначеної проблематики в рамках кримінології, тому що такі істотні зміни у соціальній структурі не можуть не вплинути на стан злочинності та тенденції її розвитку. Маргіальні явища супроводжують злочини і являють собою загальні умови, обстановку кримінального середовища [12].

У кримінології концепцію маргіальності можливо застосовувати в двох напрямках:

- при вивченні причин злочинності, особи злочинця, механізмів втягнення осіб у злочинну діяльність;
- при розробці заходів попередження злочинності.

Незважаючи на важливість даної теми, у кримінологічній літературі вона практично не вивчена, хоча певні кроки в цьому напрямку вже зроблено. Так, наприклад, у підручнику з кримінології М. В. Краснов виділяє окрему главу, присвячену маргіальній злочинності та заходам її попередження [13]. Безумовно, сам факт окремого розгляду зазначеної проблеми є позитивним, однак у рамках даної роботи автор підмінює поняття маргіальності девіантною поведінкою, прояви якої він і розглядає (проституція, алкоголізація, наркотизація).

Зазначена вище в соціології проблема однобічності підходу до розуміння маргіальності, що трактується переважно як наслідок спадної соціальної мобільності, справедлива і для кримінології. Так, Е. Ф. Побігайло під маргіальним середовищем розуміє декласованих і напівдекласованих елементів: дармоїдів, жебраків, бродяг, безпритульних дітей, алкоголіків, наркоманів, суб'єктів з кримінальним минулим, що соціально не адаптувалися, повій, сутенерів та інших осіб, що утворюють «соціальне дно» [14]. Схожа позиція по визначенню терміна «маргінал» спостерігається і у роботі О. М. Черниша і М. О. Черниш «Маргиналы и маргинальная преступность» [15]. У більш широкому розумінні терміна «маргіальність» розглядає зазначену проблему Є. В. Садков [16].

Через неоднозначність трактування розглянутого явища уявляється необ-

хідним визначити робоче поняття маргіналізації, що буде використовуватись в роботі. Для цього відзначимо ще один важливий момент. Процес маргіналізації може проходити за двома напрямками: визначення виноситься суспільством відносно інших індивідів і груп, які є нетиповими або пропонують інші інтерпретації реальності (*маргінальність ззовні*) і самовизначення індивідів і груп як маргіналів (*маргінальність зсередини*). Причому процес самоідентифікації може проходити як самостійний; іти паралельно приписуванню маргінального статусу ззовні; бути наслідком одержання ярлика маргінала [17].

Зважаючи на вищевикладене, під *маргіналізацією* пропонується розуміти процес зміни соціального статусу особи і/або її самоідентифікації, що супроводжується втратою існуючих раніше економічних, соціальних, культурних та інших зв'язків, в результаті чого індивід опиняється між двома або більше соціальними групами, в жодній з яких він не є її повноправним членом.

З погляду кримінології цікавим уявляється вивчення криміногенності маргіналізації населення. Так, важливим криміногенним фактором є суперечність («напруження») між потребами людей і реальними можливостями (шансами) їхнього задоволення, що залежать насамперед від місця індивіда або групи у соціальній структурі суспільства, ступеня соціально-економічної диференціації й нерівності [18]. Така суперечність властива більшості маргінальних особистостей.

Криміногенність маргінальності багато в чому пов'язана з характерними ознаками соціального самопочуття маргіналів: серйозними сумнівами у своїй особистій цінності (прямо пропорційно залежить від часу, проведеного в маргінальному стані); невизначеністю зв'язків із знайомими; страхом бути відкинутим; самотністю; упевненістю, що оточення несправедливо до нього ставиться.

Зазначені обставини призводять до виникнення внутрішніх конфліктів, що у свою чергу може вилитись у конфлікт із суспільством, його моральними цінностями і, нарешті, з нормами права. Таким чином, відбувається процес залучення в злочинну діяльність — *криміналізація населення*. Більше до цього схильні маргінальні підгрупи — «*групи ризику*». До них належать: бідна частина населення; безробітні або фіктивно зайняті; представники «соціального дна»; вимушені переселенці (мігранти, біженці з «гарячих точок»); особи, які брали участь у бойових діях; особи, що звільнилися з місць позбавлення волі. Всі ці категорії є в будь-якому суспільстві, питання полягає в їх кількісному співвідношенні з «благополучною» частиною населення.

Маргінальне середовище може бути кримінальним як спонтанно (коли здійснення злочину викликане одноразовим задоволенням вітальних потреб), так і цілеспрямовано (у такому випадку скоєння злочинів є свого роду професією, яка вимагає спеціального планування й підготовки). Часто спонтанні прояви кримінальності маргінального середовища переростають у цілеспрямовану діяльність індивідів. Однак необхідно зазначити, що маргінал — не обов'язково злочинець, ці поняття не тотожні.

Причини маргінальності і злочинності найчастіше або збігаються, або тісно пов'язані, тому цікавим уявляється розгляд питання про взаємодетермінацію

зазначених явищ. Про їх зв'язок також свідчить такий факт: у Резолюції ООН «Елементи відповідального попередження злочинності: стандарти й норми» (1937/31; 21/7/97) відзначається, що «програми попередження злочинів варто поєднувати з комплексними програмами розв'язання проблем соціальної маргіналізації й відчуження» [20].

Певний інтерес для кримінологів становить віктимологічний аспект проблеми маргіналізації населення, через те, що маргінал у меншій мірі захищений у правовому відношенні, ніж інші, і частіше стає жертвою різного роду злочинів [21].

Підсумовуючи вищевикладене, визначимо основні напрямки вивчення концепції маргінальності в рамках кримінології:

1. Розгляд процесів маргіналізації в контексті вчення про причини злочинності.

2. Вивчення окремих маргінальних груп суспільства, у тому числі представників «соціального дна», як соціальної бази для злочинності в цілому, а також її окремих видів.

3. Проблема маргіналізації осіб, які відбували покарання, пов'язані з позбавленням волі, та їх соціальна адаптація як фактор попередження рецидивної та професійної злочинності.

4. Віктимологічний аспект проблеми маргіналізації населення.

5. Проблема залучення маргінальних особистостей у злочинну діяльність, у тому числі і в організовану злочинність.

6. Розробка заходів щодо зниження процесів маргіналізації як один з напрямків попередження злочинності.

Актуальність і значущість перелічених проблем, кожна з яких заслуговує окремого глибокого кримінологічного дослідження, свідчать про перспективність і необхідність подальшого більш детального вивчення концепції маргінальності в рамках науки кримінології.

Література

1. Park R.EE. Cultural Conflict and the Marginal Man // *Theories of Society*. — N.Y., 1965; Stonequist E. *The Marginal Man // A Study in Personality and Culture Conflict*. — N.-J., 1961; Фарж А. Маргиналы // 50/50: Опыт словаря нового мышления. — М., 1989.
2. Шапигский В. А. Культурная маргинальность как социально-философская проблема: Дис... канд. филос. наук. — М., 1990.
3. Красильников С. А. На изломах социальной структуры. Маргиналы в послереволюционном российском обществе (1917 — конец 1930-х гг.). — Новосибирск: ПГУ, 1998; Поляков М. И. Городские маргинальные слои Латинской Америки — М.: Наука, 1974. — С. 137; Голоскова З. Т., Игитхалап Е. Д., Казарипова И. В. Маргинальный слой: феномен социальной самоидентификации // *Социс* — 1996. — № 8. — С. 12–17; На изломах социальной структуры / А. А. Галкин и др. — М., 1987.
4. Катермазова С. Б. Маргинальность как проблема социологии: Дис... канд. социол. наук. — СПб., 1994; Гурип С. П. Проблема маргинальности в философской и религиозной антропологии: Дис... д-ра филос. наук. — Саратов, 2003.
5. Бродська Ю. Ю. Феномен маргінальності в сучасному українському суспільстві: Теоретико-методол. аналіз: Дис... канд. соціол. наук. — Х., 2003; Маслов А. О. Маргінальна особистість як предмет соціально-філософського аналізу: Дис... канд. філос. наук. — К., 2004.
6. Беляева Л. А. Маргинальность в современной России // *Социс*. — 2002. — № 4. — С. 151;

- Петрова Л. Е., Попова И. П. Маргинальность: Теорет. ракурс // Социс. — 1999. — № 12. — С. 132; Шульга П. Национальная и политическая маргинализация в условиях системного кризиса // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2002. — № 1. — С. 5.
7. Попова И. П. Новые маргинальные группы в Российском обществе (теоретические аспекты исследования) // Социс. — 1999. — № 7. — С. 63.
8. Беляева Л. А. Маргинальность в современной России // Социс. — 2002. — № 4. — С. 151.
9. Амирова А. http://cvi.kz/old/text/Experts/Amirova_pub/Theorist_metod.html; Степанова П. Е. Маргинализация социокультурной ситуации постсоветского российского общества: Автореф. дис... канд. культурологии. — Краснодар, 2000.
10. Попова И. П. Вказ. праця. — С.63.
11. Атоян А. И. Социальная маргиналистика. О предпосылках нового междисциплинарного и культурно-исторического синтеза // Полис. — 1993. — № 6; Атоян А. И. Социомаргиналистика: Монография / Луган. ип-т внутр. дел. — Луганск, 1999.
12. Криминология / Под общ. ред. В. Э. Эминова. — М.: Инфра М-Норма, 1997. — С. 66.
13. Криминология / Под общ. ред. Ю. Ф. Квачи. — Ростов н/Д: Феникс, 2002. — С. 467–487.
14. Криминология: Учебник / Под ред. В. П. Кудрявцева и В. Э. Эминова. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Юристъ, 2005. — С. 401.
15. Черныш А. М., Черныш М. А. Маргиналы и маргинальная преступность. — К.: VIP, 2004. — 348 с.
16. Садков Е. В. Маргинальность и преступность // Социс. — 2000. — № 4. — С. 43–47.
17. Стремиллова О. В. Маргинальность как социальное определение // Актуальные проблемы современной науки. — 2003. — № 5. — С. 128.
18. Гилянский Я. Криминология: Курс лекций. — СПб.: Питер, 2002. — С. 162.
19. Черныш А. М., Черныш М. А. Вказ. праця. — С. 53.
20. Литвак О. М. Держава і злочинність: Монографія. — К.: Атіка, 2004. — С. 79–80.
21. Садков Е. В. Вказ. праця. — С. 44.

УДК 343.61

М. П. Коваль

КРИМІНАЛІЗАЦІЯ ВБИВСТВ ЗА КОРИСЛИВИМИ МОТИВАМИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Проблема кримінально-правової боротьби з корисливими вбивствами завжди знаходилася серед важливих тем у вітчизняній науці. Тільки за останні роки з цього приводу було підготовлено значну кількість монографічних досліджень та дисертаційних робіт С. Абельцева, В. Байкова, М. Валуйської, Т. Ісаєнкової, М. Короленко, С. Нафієва, О. Рікас, А. Стрельникова, В. Тройнина та ін. Проте питання необхідності залишення самостійної відповідальності за навмисне вбивство з корисливих мотивів в більшості робіт не висвітлювалося.

Між тим ця проблема має право на існування, особливо враховуючи значущість змін в динаміці кримінально-правових відносин, а також нове бачення політико-економічних процесів в сучасному суспільстві, їх відтворення в громадській думці та в законотворчій діяльності.

Можна припуститися до гіпотези, що криміналізація вбивств за корисливими мотивами як кваліфікованого виду вбивства залежить від ступеня розвитку приватно-правової сфери в суспільстві та історичних традицій.

Відомо, що поняття злочинного, злочину, злочинця обумовлені історично.